

**ŠTĚPÁN ILLÉSHÁZY (1541-1609) A JEHO SPOR S CÍSAŘEM
RUDOLFEM II. NA POZADÍ EXEKUCE HODONÍNSKÉHO PANSTVÍ**

Edice významných listů

MAREK VAŘEKA

The Family Illesházy was very poor; only to Stephan Illesházy gained tremendous assents in Hungary and Moravia in the late 16th century. At the beginning of the 17th century Stephan was convicted of treason loss property and throat. At the end of his life won the ton position in Hungary in office Palatine.

Key words: Hodonín; Stephan Illesházy; Hungary and Moravia; Protestantism; Palatine.

Úvod

Co pro země Koruny české znamenal raný novověk, lépe řečeno jeho první fáze¹ charakterizovaná na jedné straně nástupem Habsburků a na straně druhé bitvou na Bílé hoře?² Období raného novověku přineslo do českého prostředí řadu společenských, náboženských a ekonomických změn. Země Koruny české zažily dlouhé stoleté bez válek od smrti krále Matyáše Korvína až do počátku třicetileté války. Díky příznivé situaci se šlechta jako nositel pokroku pustila do ekonomického rozvoje vlastních dominií. Moc panovníka byla prozatím silně omezena nastolením stavovské společnosti, kde stál sice panovník na pomyslném vrcholu pyramidy, v praxi byl na šlechtu odkázán. Panovník byl odkázán na šlechtu, která odváděla daně, z nichž byl vydržován panovnický dvůr a celý státní aparát. Samotný nástup stavovské společnosti byl nejvýhodnější pro šlechtu, která v závěru 15. století, díky otevřenému nátlaku panovníka, upevnila svoji moc na úkor měst. Vzhledem k těmto skutečnostem nemohlo nic bránit v rozvoji šlechtického podnikání, které koncem 15. století změnilo obraz celých zemí Koruny české. Na mysl máme zejména rozsáhlou rybníční síť, jež přeměnila vzhled pozdně středověké krajiny. Po rybníkářství se šlechta pustila do budování pivovarů a v poslední fázi ekonomického rozmachu zbývalo dobudovat dvorovou základnu. Tím byla vytvořena hospodářská základna šlechtického režijního velkostatku, který se stane hlavním ekonomickým zdrojem šlechty až do nástupu občanské společnosti koncem 18. století.³

¹ Pro vznik raného novověku nejsou ustáleny přesné roky. Bývá ve světových dějinách spojován s objevením Ameriky Kryštofem Kolumbem roku 1492. Mezníkem pro české dějiny bývá nástup nového panovnického rodu Habsburků roku 1526. JANÁČEK, J.: *Předbělohorská doba v českých dějinách*. FHB, 1987, s. 27–40.

² V poslední době se rozšířil mezi historiky raného novověku názor nerozlišovat dobu předbělohorskou a pobělohorskou, ale mluvit o dějinách raného novověku komplexně, jako o době ohraničené zhruba lety 1500–1700. K tomu srovnej základní práci Petra Matě. MAŤA, P.: *Svět české aristokracie 1500–1700*. Praha 2005.

³ Obecně srovnej k problematice českých dějin syntetické práce: JANÁČEK, J.: *České dějiny – Doba předbělohorská I. (1526–1547)*, Praha 1971; VÁLKA, J.: *Česká společnost v 15. a 18. století, I. Předbělohorská doba*. Praha 1972; TÝŽ: *Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka*. Brno 1996; PÁNEK, J.: *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547–1577*. Praha 1982; TÝŽ: *Když císař odchází*. Lidská tragédie a posmrtná sláva Rudolfa II. očima současníků. Praha 1997; TÝŽ: *Vilém z Rožmberka*. Politik smíru. Praha 2011; ČECHURA, J.: *České země v letech 1584–1620*. Praha 2009; VOREL, P.: *Velké dějiny zemí Koruny české, svazek VII. 1526–1618*. Praha–Litomyšl 2005.

Politická situace v zemích Koruny české byla od konce 15. století do počátku třicetileté války klidná. Nedochovalo k bojům mezi šlechtou, jak jsme toho byli svědky po celé 15. století. Vývoj přál rozvoji hospodaření a obchodu. Navíc bychom neměli zapomenout, že císař Rudolf II. učinil Prahu hlavním městem říše, což se odrazilo ve všeobecném hospodářském vzestupu zemí Koruny české koncem 16. století. České země tedy představovaly uprostřed tehdejší Evropy hospodářský, ekonomický a politický komplex, který panovníkovi a šlechtě zaručoval silné postavení. Dlouhé mírové období přálo rozvoji jednotlivých zemí, panství, měst a vsí. Naše země byly brány jako oáza bezpečí uprostřed neklidné Evropy, kde v západní Evropě zuřily náboženské války, a jihovýchodní Evropu ohrožoval požár tureckého půlměsíce.⁴

Situace v uherském království však byla daleko složitější, než by se na první pohled mohlo zdát. Základním mezníkem v uherských dějinách byla bitva u Moháče roku 1526. Tehdy došlo k porážce uherského krále Ludvíka Jagellonského a otevřely se dveře osmanské nadvládě nad velkou částí Uher. Turecká expanze se zastavila až při samých hranicích Dunaje na severu krajiny. Z kdysi rozsáhlého celku zbyly pouze horní Uhry (dnešní Slovensko), část dnešního severního Maďarska a Sedmihradsko. Situace v Uhrách po roce 1526 byla velmi těžká pro všechny vrstvy tamějšího obyvatelstva. Uhři si museli zvyknout na novou situaci.

Ke specifickým tehdejšího uherského království patřila stálá turecká hrozba. Proto země žila v trvalém válečném napětí, které se projevovalo ve všech stavovských vrstvách společnosti. Boje proti Osmanům měli na starosti zejména příslušníci šlechty, kteří již od útlého věku vstupovali do královského vojska a bojovali na jednotlivých místech ohrožené země. Jedním z mnoha šlechticů bojujících proti Osmanům byl i náš protagonist Štěpán Illésházy.⁵

Rod Illésházy v Uhrách

Štěpán Illésházy pocházel z drobné uherské šlechty, která svůj původ odvozovala od jistého Salamona, jež se měl objevit v době prvních Arpádovců již v 11. století. Majetky rodu byly jak v zadunajské oblasti, tak na Žitném ostrovu u dnešní Bratislavy. Na Žitném ostrově vlastnili Illésházyové zvanou Vatha. Podle této země měli příslušníci predikát de Vatha nebo de Salamon de Vatha. Teprve mnohem později na přelomu 15. a 16. věku se objevuje predikát de Illyesháza, jež vycházel z rodného sídla Eliášovce (dnes součást vesnice Nový Život na Slovensku u Bratislavy). Ještě ve středověku se z původního rodu de genere Salamon vyčlenily tyto rody: Esterházy, Póka z Bélvatty, Thankházi, Orbán – Vattay z Vajaszvatty a Illés – Illésházy de Illesháza.

Skutečně prvním příslušníkem rodu používajícím jméno Illés byl Michael, kterého objevujeme v pramenech už v roce 1400. Jeho syn Jiří již používal příjmení Illésházy, které se tak stalo základem rodného příjmení na další dlouhá čtyři staletí, až do vymření rodu koncem 19. století.⁶

O Illésházích můžeme hovořit jako o malém rodě, který stál na okraji šlechtického světa velkých magnátských rodin počátku raného novověku. Situace se měla změnit po roce 1526, kdy se dostávaly v Uhrách do popředí málo významné rody. To souviselo se strategií nových vládců

⁴ BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J. – KRÁL, P. – VYBÍRAL, Z.: *Věk urozených*. Praha–Litomyšl 2002; BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (edd.): *Člověk českého raného novověku*. Praha 2007; BŮŽEK, V.: *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*. Praha 1989; TÝŽ: *Rytíři renesančních Čech*. Praha 1995.

⁵ DANGL, V.: *Bitky a bojiská v našich dějinách*. Od Samovej říše po vznik stáje armády. Bratislava 2007; LENGYELOVÁ, T. – VÁRKONYI, G.: *Báthory, život a smrt*. Český Těšín 2009.

⁶ FOJTÍK, J.: *Illésházyovci a ich kulturná činnosť v 17.–19. storočí*. Vlastivedný časopis XVII, č. 4, 1968; HÁBL, V.: *Ilésházyovci, vojaci, diplomati, zberatelia a meceni*. Trenčín 2009.

země – Habsburků. Jak jsme si již řekli, v dějinách Uher je zcela zásadní bitva u Moháče, která odděluje dějiny celé země, stejně jako je tomu v případě bitvy na Bílé hoře.

Vzestup v rodině Illésházy zaznamenal Tomáš, který zastával již v roce 1539 úřad bratislavského podžupana a pokladníka krále Ferdinanda Habsburského. Tomáš Illésházy tedy byl pevně zakotven ve šlechtických strukturách raně novověké šlechty v Uhrách. Byl dvakrát ženat, poprvé s Marií Földešovou, s níž měl tři syny, Jana, Jiřího a Františka. Právě Františkem Illésházým pokračoval rod. Z druhého manželství Tomáše Illésházyho se narodily dvě dcery a syn Štěpán, jehož životní osud sledujeme.⁷

Život Štěpána Illésházyho

Za jednu z nejvýznamnějších osob v rodě Illésházy byl Štěpán (1541–1609), který prožil nevšední mocenský a hospodářský vzestup. Mohlo by se zdát, že šlechtic tehdejší doby se může pouze výjimečně dostat do výšin společenské elity – panského a v Uhrách magnátského stavu. Ta přirozeně mezi sebe nikoho nepouštěla. Jakou možnost tedy měl příslušník chudé šlechty dostat se na výsluní moci? Základem společenského vzestupu byl majetek. Ten se dal získat několika-
rým způsobem, děděním, svatbou, službou u císaře, vojenskou činností a podnikáním. Štěpán se rozhodl pomalu postupovat po společenském žebříčku nahoru a využívat všechny možné příležitosti, které se mu nabízely. Nejprve byl v mladém věku vojensky činným kapitánem bratislavské stolice. Zde získal první ostruhy vojenského řemesla, ale hlavně kontakty se staršími šlechtickými kolegy, které mladý Štěpán Illésházy okamžitě zaujal. Neměli bychom zapomenat, že šlechtici trávili ve vojenských pevnostech nebo leženích dlouhé měsíce a vlastní rodiny neviděli. Proto se kamarádi z války stávali jejich druhou rodinou, na niž nedali dopustit. S tímto fenoménem se nesetkáváme v rámci zemí Koruny české, kde neprobíhal trvalý válečný konflikt. Kupodivu uherské bojiště bylo natolik specifické, že se nedá srovnat ani s průběhem třicetileté války.

Štěpán bojoval pod velením Mikuláše Pálffyho a Jana Krušice z Lupoglav, který proslul jako velký protiturecký bojovník. Oba šlechtici si oblíbili Štěpána natolik, že ho začali brávat do svých rodin. To se nakonec ukázalo jako velmi důležitý mezník v jeho životě. Štěpán ovdověl, když mu zemřela první žena Anna Erdödiová z Erdödu. Mohlo by se zdát, že hranice mezi panským a rytířským stavem byla nepřekročitelná a nedocházelo ke sňatkům mezi příslušníky obou stavovských skupin. Toto tvrzení je pravdivé v případě zemí Koruny české, kde se udržovala zásada svateb příslušníků jedné stavovské skupiny. Neustálé boje uherského státu

Obrázek 1. Štěpán Illésházy (1541–1609), Trenčianské múzeum Trenčín.

⁷ Tamtéž.

proti Osmanům vytvořily zcela specifickou situaci, kde přátelství v boji znamenalo mnohem více než příslušnost k určité stavovské skupině. To je případ chudého šlechtice Štěpána Illésházyho, který se proslavil v řadě bitek proti Osmanům. Navíc nesmíme zapomenout na jeho hlavního ochránce Jana Krušice z Lupoglavy. Po smrti Jana Krušice si vzal Štěpán jeho manželku Kateřinu Pálffyovou z Erdödu, příslušníci jednoho z předních šlechtických rodů v Uhrách a navíc sestru Mikuláše Pálffyho. Sňatkem s Kateřinou získal šest panství s hrady, stal se dědičným liptovským županem, což byl rovněž významný společenský zisk.⁸

Štěpán si oblíbil hrad Trenčín, který se stal jeho hlavním rodovým sídlem. Hrad nabízel majiteli dostatečné vojenské zázemí v době válek s Turky. Proto se rozhodl vyplatit záložní právo na hrad ve výši 32 000 zl. Imrichovi Forgáchovi. Aby si zabezpečil vlastnické právo nad panstvím Trenčín, musel doplatit císaři Rudolfovi částku 109 605 zl., čímž se spolu s manželkou Kateřinou stali plnoprávními držiteli celého panství, které do té doby bylo zástavním panstvím podléhajícím přímo císaři. Na základě zisku nového panství byli Štěpán a jeho manželka povýšeni do hraběcího stavu. Tím se dostali na další společenský stupínek v tehdejší stavovské společnosti.⁹

Protože v Uhrách získal dostatečné množství majetku, zaměřil se západním směrem, za řeku Moravu, kde se zajímal o několik statků. Prvním panstvím, které Štěpán získal, bylo panství Tovačov. To náleželo Janovi z Pernštejna, kterého Štěpán poznal při bojích proti Turkům, zejména při obléhání pevnosti Ráb. Štěpán věděl, v jak velkých finančních problémech se poslední moravský Pernštejn nacházel. Proto se rozhodl koupit výnosné středomoravské panství Tovačov. O koupi tovačovského panství zřejmě uvažoval delší dobu. Peníze na jeho koupi měl již nacystáné. Vše urychlila nečekaná smrt mladého Jana z Pernštejna v bitvě u Rábu roku 1597. Po smrti Jana z Pernštejna šel prodej panství velmi rychle. Rukojmí (ručitelé) za Jana z Pernštejna prodali panství Štěpánovi Illésházymu za 182 000 zl. Ziskem jednoho z největších panství na Moravě se stal Štěpán členem panského stavu na Moravě a významně posílil svoji mocenskou pozici v oblasti dnešní střední Evropy. Majetky, které se mu podařilo získat, začaly přinášet svoje ovoce. Nyní se již muselo počítat se Štěpánem jako s magnátem nejen na uherské, ale i moravské straně. Tento mocenský vzestup neunikl pozornosti samotného císaře, který již kolem roku 1600 začal sprádat plány na ekonomickou likvidaci stárnoucího Štěpána Illésházyho. To jsme ale předběhli vývoj o několik let a tak se vrátíme do závěru 16. století a budeme sledovat další ekonomický vzestup Štěpána na Moravě.¹⁰

Hodonín a Štěpán Illésházy

V průběhu 16. století se začala uherská šlechta obracet se zájmem o nákup nových panství na Moravě. Situace v Uhrách byla značně neklidná, proto chtěla uherská šlechta kupovat majetek na Moravě, která nebyla ohrožena tureckým nebezpečím. Nákup Štěpána Illésházyho nebyl tedy ničím neobvyklým. Na Moravě bychom našli další uherské rody, jako Esterházy, Serenyiové z Kis Serenu, Bosňákové z Magyarbelu a další.

⁸ HÁBL, V.: c. d., s. 6; KNOZ, T. – BŘEZINA, V.: *Finance a moravská společnost – šlechta*. In: Borovský, T. – Chocholáč, B. – Pumpl, P.: *Peníze nermem společnosti*. Brno 2007, s. 91–153. Obecně k problematice klientelismu srovnaj nejnovější práci kolektivu pod vedením Václava Bůžka, tam další literatura. BŮŽEK, V. a kol.: *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity konflikty*. Praha 2010.

⁹ HÁBL, V.: c. d., s. 7.

¹⁰ VAŘEKA, M.: *Jan z Pernštejna 1561–1597, hospodářský úpadek Pernštejnů*. České Budějovice 2008.

Držba panství na střední Moravě se ukázala vzhledem ke vzdálenosti asi 100 kilometrů od uherských statků Štěpána Illésházyho jako problematická. Proto se začal poohlížet po panství, které by bylo nejlépe na zemské hranici u Uher a mnohem blíže jeho vlastních panství. Přesně tímto požadavkům vyhovovalo panství Hodonín, které v roce 1593 koupila hrabata ze Salm-Neuburku za 310 000 zl. Přeshraniční spory mezi poddanými a vrchností se ukázaly velkou nevýhodou držby hodonínského panství. Salmové se setkávali pravidelně s rozbroji ze sousedního uherského panství Holíč, které patřilo Štěpánovi Illésházymu. Proto se rozhodli panství po sedmi letech prodat. Vhodný kupec se našel v osobě Štěpána Illésházyho, který o panství projevil značný zájem. Samotná jednání o směně panství Tovačov a Hodonín trvala bezmála rok a málem skončila nezdarem. Obě strany měly vysoké finanční požadavky. Problémy se podařilo vyřešit díky diplomacii moravského politika Karla staršího z Žerotína (1564–1636). Ten se snažil domluvit svému osobnímu příteli Štěpánovi Illésházymu, aby slevil ze svých nároků a dohodnul se na konečné směně a doplacení za rozsáhlejší Hodonín na úkor menšího Tovačova. Spor byl veden také o dům v Kojetíně, kterého se nakonec Štěpán zřekl. Hlavní výtky Štěpána Illésházyho se týkala horších ekonomických výsledků hodonínského panství. Původně měl Štěpán doplatit 140 000 zl., nakonec zaplatil o 20 000 zl. více za celé hodonínské panství. Ke směně došlo v říjnu roku 1600.¹¹

Z držby hodonínského panství se Štěpán dlouho neradoval, protože císař nad ním vynesl již roku 1601 nejvyšší rozsudek ztráty majetku a hrdla. Štěpán vlastnil rozsáhlý majetek a představoval navíc hlavního reprezentanta protestantské šlechty v Uhrách proti císařské politice. Rozsudek nad Štěpánem je nutno hledat v rozsáhlém majetku, kterého se chtěl zmocnit císař Rudolf II. Situace kolem zatčení Štěpána Illésházyho a propadnutí jeho majetku se však řešila poměrně dlouho, protože až v roce 1603 byla nařízena konfiskace jeho hodonínského panství.¹²

Císař vydal na Moravě zatykač na Štěpána Illésházyho v podzimních dnech roku 1603. Adresáty byl prokurátor Markrabství moravského Jakub Vojska z Bogdunčic a hejtman Ladislav Berka z Dubě. Jejich hlavní úkol byl zadržet Štěpána a zajistit jeho převoz do Prahy.¹³

Štěpán přemýšlel, jakým způsobem by zachránil své čerstvě získané panství Hodonín. Rozhodl se pro obvyklý krok, přepsání majetku na svoji manželku Kateřinu Pálffyovou z Erdödu, na níž se císařská konfiskace nevztahovala. Byla vyhotovena kupní smlouva, jež byla zpečetěna třemi svědky z moravské stavovské obce. Samotná císařská komise byla touto skutečností natolik zaskočena, že se dotazovala přímo císaře, jak má v nastalé situaci postupovat. Těsně před příchodem komise přeplul Štěpán na loďce řeku Moravu a pohyboval se na vlastním panství Holíč nebo v blízkosti královského města Skalice, kam na něj moravští úředníci nemohli. V noci jezdil na hodonínský zámek, odkud bral svoje věci. Než se komisi podařilo dostat na zámek, vykonal Štěpán několik odvážných cest do Hodonína.¹⁴

Císařská komise se v závěru roku 1603 pustila do inventarizace hodonínského zámku. K jejich velkému překvapení našli na hradě celý fraucimor paní Kateřiny, což mohlo nasvědčovat, že počítala s brzkým návratem na hrad. Na panství byl dosazen nový panský úřed-

¹¹ DVORSKÝ, F. (ed.): *Dopisy Karla staršího z Žerotína 1591–1610*. Archiv Český. Praha 1904, s. 153–156, 174. CHOCHOLÁČ, B. – KNOZ, T.: *Intermezzo Illésházyů*. In: Plaček, M.: Hodonín. Dějiny města do roku 1948. Hodonín 2008. s. 156–158.

¹² Národní archiv Praha, f. Morava, inv. č. 4884, Proces se Štěpánem Illésházym, fol. 5r–6v. List z 8. 12. 1603 adresovaný císaři Rudolfovi II., v němž ho hejtman Markrabství moravského Ladislav Berka z Dubě seznamuje s celkovou situací v Hodoníně a se skutečností, že Štěpán Illésházy utekl do Uher.

¹³ Tamtéž, fol. 1r–2v. List z 28. 12. 1603, císař seznamuje Ladislava Berku z Dubě se všemi věcmi, kterých se Štěpán Illésházy dopustil proti majestátu.

¹⁴ Tamtéž, fol. 5r–6v. Citovaný list.

ník Jiří Čechočovský z Čechočovic, jež úřad vykonával již za doby držby posledního pána z Lipé Jana. Po prodeji panství odešel ze služeb vrchnosti, která jmenovala svého vlastního uher-ského úředníka (hejtmana) Jana Leseného z Lesení. Ten byl hlavní spojkou mezi Štěpánem a jeho manželkou Kateřinou. Tajně Štěpánovi předával zprávy a přesně postupoval podle jeho pokynů. Císař zuřil, chtěl dotyčného úředníka nechat pověsit za napomáhání Štěpánovi. Těsně před příjezdem komise 8. prosince 1603 se podařilo Štěpánovi dostat z Hodonína. Jeho manželka zůstala na hodonínském hradě a očekávala příjezd císařské komise. S manželem zvolili taktiku, jak předejít okamžitému zabavení hodonínského panství. Proběhl prodej panství Kateřině, která měla zpečetěnou listinu i s třemi svědky z panského stavu. Touto listinou se oháněla v soudních rozepřích mezi obyvateli Markrabství moravského, kteří s ní měli spor. Bylo přirozené, že sami členové císařské komise v čele s Ladislavem Berkou z Dubé nevěděli, jak se s tímto zapeklitým případem vyrovnat. Předpokládali, že vše půjde snadno, ovšem skutečnost byla o poznání složitější.¹⁵

Ohledně příjezdu komise nebyli vpuštěni do prostor hodonínského hradu. Vyjednávání vedl dosavadní úředník panství Jan Lesený, který se vymlouval na nejrůznější protiprávní opatření, která by mohla císařská komise vykonat. Podle jeho slov hájí zájmy majitelky hodonínského panství Kateřiny Pálffy z Erdödu a ne jejího manželka. Je jasné, že komise věděla, jaký úkol dostal loajální úředník panství – získat čas. Do hradu skutečně nebyli vpuštěni. Proto se komise obrátila a požádala o pomoc členy městské rady v čele s purkmistrem, kterým vysvětlila vzniklou situaci. Město Hodonín poskytlo lidi, s nimiž 8. prosince 1603 vešli na hodonínský hrad. Okamžitě byla provedena inventarizace veškerého majetku a zajištěny osoby.¹⁶

Spor Štěpána Illésházyho s císařem Rudolfem II.

Situace nenavštěvovala, že by se mohla katolická strana tak rychle aktivovat a porazit větší protestantskou šlechtu. Převážná část obyvatelstva, až 80 % byla protestantů. Aby tedy císař začal likvidovat dosavadní postavení protestantů, rozhodl se dosazovat na císařském dvoře pouze katolíky. To rychle v zemích Koruny české pochopili významní představitelé šlechty, kteří se rozhodli k přechodu ke katolictví z čistě pragmatických důvodů. Nejznámější případ konverze se udál v roce 1599, kdy přestoupil Karel z Lichtenštejna následován pozdějším generalissimem Albrechtem z Valdštejna. Štěpán ale žádnou konverzi neplánoval. Byl hrdým představitelem protestantismu v Uhrách. Navíc vlastnil obrovský majetek, který lákal císaře. Bylo veřejným tajemstvím, že císař platil svoje dluhy velmi líknavě. Císařská pokladna se utápěla v dlužích. Dluhy byly spláceny s velkým zpožděním. S podobným případem, který se měl udát se Štěpánem, jsme se již v 90. letech 16. století setkali u šlechtice Jiřího Popela z Lobkowicz, který zosnoval omezení moci císaře Rudolfa II. Vše se mu ale vymklo kontrole a nakonec za svůj čin zaplatil vězením a ztrátou majetku. Přesně v těchto intencích chtěl postupovat císař Rudolf II. u Štěpána Illésházyho.¹⁷

Malichernou záminkou se stala stížnost dvou měst Pezinku (s. Pezinok) a Svatého Jury (s. Svätý Jur). Šlo o vinohradnická města, která přinášela svému majiteli slušný zisk. Bohužel Štěpán byl pouze zástavním pánem zmíněných měst. Ta získal do držby jako dědictví své ženy

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ VAŘEKA, M. (ed.): *Urbář hodonínského panství z roku 1600*. Hodonín 2012, s. 7–8.

¹⁷ CHOCHOLÁČ, B. – KNOZ, T.: *c. d.*, s. 156–158; KNOZ, T.: *Liechtenstein, Dietrichstein, Wallenstein – drei Wege zum Erfolg*. In: Vařeka, M. – Záříčský, A. (edd.): *Das Fürstenhaus Liechtenstein in der Geschichte der Länder der Böh-mische Krone*. Ostrava – Vaduz 2013, s. 119–146.

Kateřiny. Její bývalý manžel Jan Krušic z Lupoglavy měl na města zástavní listinu vydanou císařem Maxmiliánem. V této listině se hovořilo o zástavním právu platícím až do roku 1601 s následným právem předkupu pro současného držitele měst. Mohlo by se tedy zdát, že na první pohled měl Štěpán držbu zmíněných dvou měst zajištěnu. Jenže města se chtěla vykoupit z poddanství a nabízela za to císaři lákavou částku 140 000 zl. Tato částka ve spojení s podporou Štěpána Illésházyho arciknížeti Matyášovi spustily řetěz soudního sporu, který měl Štěpána připravit o všechno.¹⁸

Začátek soudní pře mezi Štěpánem Illésházým a císařem Rudolfem II. se datuje k prosinci roku 1601. Pražský soud obvinil Štěpána Illésházyho z vlastizrady a poslal vše k Uherskému sněmu, kde si obžalovaný vyslechl obvinění. Proti Illésházým se vzedmula vlna odporu mezi uherskou katolickou šlechtou, která stála na straně císaře Rudolfa II. V uherském království za případ odpovídal královský prokurátor Štěpán Šomodi. Mohlo by se zdát, že soudní nařízení týkající se obžalování Štěpána Illésházyho bude mít rychlý spád. Jenže rozhodnutí tehdejších soudů a aplikace jejich závěrů trvala poměrně dlouho. To se ukazuje na celkovém průtahu pře, kdy trvalo skoro rok a čtvrt, než došlo na vykonání soudního odstavení majetku. Štěpán tedy využíval svůj majetek v Uhrách až do března 1603, na Moravě dokonce až do prosince 1603.

Štěpán Illésházy nečekal na svých statcích, až přijdou císařští, aby ho zatkl a odvezli do vězení, případně potom popravili. Připravil si velké množství majetku v hotovosti a cennostech, které si odvezl ke krakovskému dvoru, kde vystupoval jako utečenec. Nemusel se tedy bát o svoje živobytí. V Krakově se usídlil v centru města a bez problémů čekal na další vývoj událostí, jež na sebe nedaly dlouho čekat. Po příchodu císařské komise na trenčinský hrad byli komisaři opat Pavel Almáši, komorník Leopold Peck a královský prokurátor Štěpán Šomodi velmi překvapeni. Na hradě našli pouze horší nábytek a nádobí. Vše cenné bylo ze zámku odvezeno do Krakova nebo bylo ukryto u Štěpánových příbuzných.

Císařská komise přesto zkonfiskovala veškerý majetek Štěpána Illésházyho dosahující hodnoty bezmála 1 000 000 zl. Jak na území uherské koruny, tak na Moravě. Panství Trenčín měl převzít do zástavy vídeňský obchodník Lazar Henkel, který se ovšem z časových důvodů nikdy správy neujal.

Pro Štěpána se karta obrátila v roce 1604, kdy vypuklo povstání sedmihradského knížete Štěpána Bočkaje. Tímto povstáním vyvrcholily dlouhodobé spory císaře Rudolfa II. s uherskou protestantskou šlechtou. Samotný Illésházy neměl v nastalém sporu na vybranou a dal se na stranu povstalců, kteří o jeho přízeň měli velký zájem.

Po vypuknutí povstání se snažil arcikníže Matyáš zmírnit důsledky vyhnanství Štěpána Illésházyho. Jenže snahy ztroskotaly na nepřijatelných podmínkách císařského rady Unverzaghta. Ten navrhoval, aby se Štěpán zřeknul veškerého majetku v Uhrách a rezignoval na své dosavadní postavení. Dokonce odmítl nabídku Kateřiny Pálffyové na zaplacení pokuty 150 000 zl. a ponechání si panství a svého mocenského postavení. Nemůžeme se tedy divit, že Štěpán zůstal v táboře Štěpána Bočkaje a nastoupil nelehkou bojovou cestu, ačkoliv mu to bylo proti mysli. Byl na straně arciknížete Matyáše, kterého stále hlasitěji začal podporovat na uherský královský stolec.¹⁹

¹⁸ BRANECKÝ, J.: *O pomste Rudolfa II. na Št. Illésházyovi*. Trenčan, č. 13, 26. marca 1932.

¹⁹ K problematice povstání Štěpána Bočkaje: KAMENÍČEK, F.: *Vpády Bočkajovců na Moravu a ratifikace míru Vídeňského od zemí koruny České roku 1605–1606*. Praha 1895; TÝŽ: *Zemské sněmy a sjezdy moravské I–III*. Brno 1900, 1902, 1905; STERNECK, T.: *Město, válka a daně. Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou Portou (1593–1606)*. Praha 2006; AL SAHEB, J.: *Pobyt vojska knížete Adama Václava na Místecku roku 1603*. Sborník Státního okresního archivu ve Frýdku-Místku, 2006, s. 27–52.

Situace se začala vyvíjet v Illésházyho prospěch. V jarních měsících se dala vojska sedmihradského knížete Štěpána Bočkaje na pochod horními Uhrami a porážela jednu císařskou posádku za druhou. Illésházy zatím vyčkával se svojí pomocí v Polsku a nemínil investovat peníze do vojenské akce Bočkaje. Situace se změnila, když Bočkajovi hajduci dobyli hrad Trenčín. Štěpán Illésházy na nic nečekal a okamžitě se vypravil na hrad, aby zachránil zbývající majetek. Hajduci byli sice na straně sedmihradského knížete Štěpána Bočkaje, jednalo se však o velmi nespolehlivé vojenské jednotky, kterým se nedalo věřit. Hajduci uznávali pouze své velitele a jejich krvelačnost byla známá široko daleko. Doklady o jejich řádném jednání najdeme také na Moravě, kde vypálili několik desítek vesnic, zavraždili stovky lidí, znásilnili ženy a vzali do zajetí mnoho obyčejných lidí, které už nikdo nikdy neviděl.²⁰

Po svém návratu a zhodnocení nastalé situace se pustil Štěpán Illésházy do vyřizování účtů se svými nepřáteli. Nejprve si posvětil na královského prokurátora Štěpána Šomodího, který byl hlavním strůjcem jeho odsouzení. Příkaz daný hajdukům zněl jasně. Přivést do Trenčína z Trnavy soudce. Hajduci poslechli a vytáhli soudce z jeho trnavského domu a převezli ho do Trenčína, kde ho měli bez soudu okamžitě pověsit před Dolní městskou bránou. Spolu s ním byli popraveni další císařští soudci. Tím vykonal Štěpán pomstu na hlavních aktérech svého odsouzení. Aby se pomstil císaři Rudolfovi, začal vyjednávat s jeho bratrem arciknížetem Matyášem, s nímž ho pojilo osobní přátelství. Navíc byl Štěpán Illésházy jediným člověkem v Uhrách, který mohl zajistit mírovou smlouvu mezi císařem a povstalým sedmihradským vévodou Štěpánem Bočkajem.

Arcikníže Matyáš chtěl udělat vstřícné gesto ve vztahu ke Štěpánovi Illésházymu. Proto nařídil bratislavské komoře, aby vydala zabavený majetek Illésházymu, který byl deponovaný u komory. Jednalo se o vzácné turecké koberce a stříbro. Koncem roku 1605 byly dohodnuté podmínky mírového vyjednávání. Hlavním vyjednavatelem za povstalce byl jmenován ten nejpovolnější z nejpovolnějších, Štěpán Illésházy. Jeho diplomatické umění zaručovalo možnou dohodu mezi povstalcem a Habsburky. Štěpán se vydal na cestu se svým průvodem 26. prosince 1605 a do Vídně dorazil 7. ledna 1606. Nejprve bylo dohodnuto příměří do sv. Jiří 1606, což bylo výhodné hlavně pro povstalce, jimž docházel dech. Postup povstalců se zastavil a císařská strana se dostala na západní část Uher, kde se jí podařilo dobýt významná obchodní centra, jakými byla Skalice Holíč a Šaštín. Konečná mírová dohoda byla podepsána ve Vídni 23. června 1606. Všichni účastníci povstání byli omilostněni a měl jim být navrácen jejich majetek. Týkalo se to také Illésházyho, kterému neochotně císař Rudolf II. vrátil všechnen majetek 4. července 1606.

Po roce 1606 byl již Štěpán Illésházy natrvalo v táboře arciknížete Matyáše. V nastalém boji mezi bratry Rudolfem a Matyášem se podařilo arciknížeti Matyášovi za pomoci stavů z Uher, Moravy a rakouských zemí. Vše vyvrcholilo 25. června 1608 v pražské Libni, kde byl podepsán Libeňský mír. Císař Rudolf II. i nadále zůstal českým králem s přímou vládou nad Čechami, obojí Lužicí a Slezskem. Král Matyáš vládl v Uhrách, na Moravě v rakouských zemích. Tím došlo k rozdělení vlády v podunajské monarchii mezi oba bratry.

Nový uherský král Matyáš se rozhodl ocenit snahu Štěpána Illésházyho jmenováním do úřadu uherského palatína. Stalo se tak v dějinách země poprvé, kdy byl jmenován do nejvyššího uherského úřadu protestant. Navíc jako palatín nesl Illésházy v den korunovace krále Matyáše Svatoštěpánskou korunu, což bylo rovněž velké společenské privilegium. Byl druhým mužem v Uhrách a nejbližším spolupracovníkem krále Matyáše. Okamžitě po svém jmenování do úřadu uherského palatína se pokusil ozdravit finance, které byly v katastrofálním stavu. Bohužel

²⁰ HÁBL, V.: c. d., s. 8; LENGYELOVÁ, T. – VÁRKONYI, G.: c. d., s. 252.

počátkem roku se ohlásila těžká nemoc (asi rakovina), proto odjel na jaře 1609 do Vídně, kde se o jeho léčbu starali královi osobní lékaři. Bylo již pozdě. Srdce uherského palatína dotlouklo 5. května 1609. Štěpán byl pochován v Pezinku, kde stojí do dnešní doby jeho náhrobek. Jeho smrtí ztratila protestantská uherská šlechta velkou oporu na královském dvoře a ochránce svých základních stavovských práv.²¹

Závěr

Postava Štěpána Illésházyho je neprávem opomíjená v rámci české historiografie. Mohlo by se zdát, že jde o nevýznamného představitele uherské šlechty. Ovšem opak je pravdou. Štěpán Illésházy hrál na přelomu 16. a 17. století důležitou roli v rámci uherského království. Začínal jako chudý šlechtic držící po svém otci nevýznamné majetky na Žitném ostrově. Postupně získal kombinací vojenské a sňatkové politiky rozsáhlé majetky na dnešním západním Slovensku. Na konci 16. století k nim přidal rozsáhlé panství Tovačov a později Hodonín. Hlavní problém u Štěpána Illésházyho nastal počátkem 17. století, kdy se znelíbil císaři Rudolfovi II. Ten se rozhodl připravit Illésházyho o veškerý majetek a hrdlo na základě vykonstruované zrady. Majetky byly zabaveny jak v Uherském království, tak v Markrabství moravském. Právě případ zabavení hodonínského panství císařem Rudolfem II. nám dokládá celou složitou situaci počátku 17. století. Štěpán se snažil zachránit svůj majetek přepsáním na svoji manželku Kateřinu. Ale ani tento krok mu nepomohl, aby svá panství zachránil. Teprve v roce 1606 mu byl oficiálně vrácen celý majetek, ačkoliv se k němu dostal fakticky již v roce 1604, kdy se přidal na stranu povstaleho knížete Štěpána Bočkaje.

Po roce 1606 začala stoupat hvězda Štěpána Bočkaje, trvale spojeného s budoucím králem Matyášem, který za věrné služby jmenoval Ilésházyho uherským palatínem. Bohužel v úřadu palatína byl necelého půl roky, než počátkem května roku 1609 zemřel. Jeho smrtí přišla uherská protestantská stavovská obec o velkou osobnost, která se rodí jednou za generaci.

Ediční poznámka

Edice dvou listů vztahující se k procesu se Štěpánem Illésházým bude zpřístupněna formou vědecké edice se všemi pravidly. Listy jsou přepsány podle ediční normy bez jakéhokoliv zkracování. V prepisu jsme se rozhodli pro transkribci. Problematická byla dvojháskla „au“ Tu jsme se rozhodli nahradit dvojháskou „ou“. V textu používáme pouze značku pro mřežování (zaškrtnutí textu) #. Jakékoliv vpisky na okraj textu jsme psali do poznámek pod čarou. Vzhledem k malému rozsahu editovaných rukopisů jsme volili pouze jednotné označení poznámek číslovkami.²²

²¹ Štátny oblastný archiv Bytča – Fond Ilésháziovcu, Dubnica Prefekt, kr. 123; A Magyar nemzet Története. Budapest 1898; KÁROLYI, A.: *Ilésházy István hűtlenségipőre*. Budapest 1883; PONGRÁCZ, A.: *Der letzte Ilésházy*. Wien 1884; HÁBL, V.: c. d., s. 8–12; BABIČOVÁ, K. – HÁBL, V. – UČNÍKOVÁ: *Ilésháziovcu, rodová zbierka obrazov*. Trenčín 1998.

²² ROUBÍK, F.: *Pravidla pro vydávání pramenů k novějším dějinám (16.–20. století)*. Archivní časopis 1957, č. 2, s. 59–65. Nejnověji srov. ŠTOVÍČEK, I. a kol.: *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*. Praha 2002.

EDICE²³

Illešházy Štefan²⁴
85²⁵

Rudolf²⁶

Statečný a věrný náš milý, pochybovatí neráčíme, než že s týž²⁷ tomu již porozumněl, kterak těchto pomínilých časů Štefan Illyasházy z Illyasházu pro mnoha jeho přečinění, kterýchž se proti nám králi a pánu svému u rozdílných příčinách dopustil, v království uherském právně obviněn a i vejpovědi téhož práva hrdla i statků odsouzen jest. Kterážto výpověď, když nám před tím nežli k vyhlášení přišla přednešena bylo a potomne i z poručení našeho publikována bejtí měla, byl jest jmenovaný z Illiašházy od kancléře království uherského²⁸ slibem čty a věrou zavázán, aby se do města Vídně před jeho lásku arcikníže rakouské, Matyáše pana bratra našeho nejmilejšího k přeslišení též i vejpovědi postavil, když jest pak týž Illešházy od rad našich královských uherského k tomu publikování, citován a kdo sty civěny závazku svému napomenut byl, toho jest neučinil, nýbrž budouc tu v městě Vídni zapomenuvše se nad slibem a závazkem svým jest odtud pryč ujel, a tak s vrchu dotčená výpověď, v nepřítomnosti jeho vyhlášena bejtí musela, kterýmto přiznání kterémžto příčinami²⁹ jest nám týž Illešházy statek svůj všečen a všelijaký propadl a ráčili sme urozenému Ladislavovi Berkovi z Dubé a z lipého na meziříčí a Jaroslavovicích, psaní našim z strany statku téhož Illešházyho, který ouřad ten v Markrabství moravském měl jistě poručení učiniti i také dobrozdánání téhož hejtmána a některých soudců zemských jak by daleji a v té věci kráčeno a jakým způsobem by týž statek Illešházyho dotčeném v Mark[rabství] Moravském zůstává jíci Vám k rukám vzat bejtí mohl i vyrozuměti.

Nicméně o tom aby týž Illešházy k soudu nyní nastávajícím svatotříkrálskému, který v městě Olomouci držán bude, odeslan byl poručiti, čemuž z příležitýchvejpisů a listů i tomu na čemž ty všecky věci pozůstávají šířeji vyrozuměti.

A poněvadž potřeba naše ukazuje, aby ti všeckni věci soudu zemskému již vymenovaného markrabství našeho moravského obzvláště pak co se vejpovědi proti těmuž Illešházymu v království uherském učiněné a nezdržení slibu jeho dotejčepřednešeny byli protož tobě vidimují hodnověrnětéž výpověď i také průvod z slibu jeho, čtyři a nyní vystoupení příležitě odsílati a přitom milostivě poručeti ráčíme, aby to vše nejvyšším úředníkům a soudcům zemským při tomto soudu, k[e] kterémuž sme téhož Illešházyho tolikéž jak nahore dotčeno obeslati poručiti ráčili se všim dostatkem přednesl a potřebů naší se vši pilností jednal tak aby statek jeho movitý i nemovitosti [s]pravedlivě nám propadený pořádně k rukám při, a jak ta věc od sebe vyřízena bude, o tom nám relaci svou s odesláním zase těchto všech spisů a listů učiniti nepomíjej. Na tom na všem jistou a milostivou vůli naší císařskou na plus. Dán na hradě našem pražském 28. Decembris 1603 v úterý po mlád'atkách

²³ K edici jsme připravili dva listy týkající se sporu mezi císařem Rudolfem II. a Štěpánem Illésházym. NA Praha, f. Morava, č. 4884, fol. 1r–2r, 6r–7r.

²⁴ Označení úvodního listu osobou souzeného Štěpána Illésházzyho. Psáno stejnou písařskou rukou, jaký celý list.

²⁵ Číslo přidělené rukopisu. Ostatní listy mají také čísla. Nejsou však vzestupně. V moderní době byly listy rozříděny a uloženy podle data provenience.

²⁶ Jde o koncept dopisu, kde písař napsal pro svoji potřebu jméno Rudolf, což označuje císaře Rudolfa II. V oficiálním dopise měla následovat ještě panovnická intitulace, která v konceptu chybí.

²⁷ Že#

²⁸ A Mikuláše Istbumbského – vsuvka

²⁹ kterémžto přičinění#

Nejjasnější a nejnepřemoženější velikomocný římský císaři, uherský a český králi e(t cetera) pane pane můj nejmilostivější.

Nejmilostivější císaři, jakož mě, skrze milostivé psaní J[eho]C[ísařská]M[ilosti], jehož dath[um] na hradě pražském ve čtvrtek po sv. Martinu z strany Illeshazyho z Illeshazu milostivě poroučeti račte, abych se k tomu skutečně přičinil a všelijaké příhodné cesty obmyšlel, aby se týž Illeshazy jakožto člověk na cti padlý dostati mohl a ním abych se tak aby ujiti nemohl dostatečně ujistil, též taky aby statkem jeho a což při něm od svršků a nábytků i jiného všelijakého jmění jest ničím až do dalšího nařízení J[eho] C[ísařské] M[ilosti]hejbano nebylo to nařídil a opatřil jakž týž psaní J[eho] C[ísařské] M[ilosti] to vše v sobě šířeji obsahuje a zavírá. Podle kteréhožto milostivého poručení J[eho] C[ísařské] M[ilosti] sem se tak poslušně zachoval a hned ten den jak mne psaní J[eho] C[ísařská] M[ilosti]došlo jistý osoby z obyvatelů mark.[rabství] Mor.[avského] stavu panského i rytířského k tomu nařídil jim jménem J[eho] C[ísařské] M[ilosti] z úřadu hejtmanského poručil, aby bez meškániedadouc v tom dne ani hodiny projiti snesouce se spolu o to do Hodonína sjeli a pokudžby se týž Illesházy tu aneb kde koliv v mark. Tomto dostati mohl ním se dostatečně ujistili nicméně všecky svršky a nábytky kteréžby se na tomž statku našli pořádně zinventovali a sepsali, jak pak ty všecky věci od týchž nařízených osob vyřízeny jsou J[eho] C[ísařské] M[ilosti] z příležitých hodnověrných přepisů relaci inventáře a jiných spisů Sub Numero 12³⁰ mě o nich učiněných a odeslaných milostivě porozuměti račte.

Přítom J[eho] C[ísařská] M[ilosti] poníženě oznamuji, že právě ten den, jak mě v té věci milostivé psaní od J[eho] C[ísařské] M[ilosti] dodáno bylo, dvě osoby od úřadu a vši obce města Hodonína ke mně vyslány byly a suplikaci od téhož úřadu a obce mě jsou podali, kterjžtosuplikaci J[eho] C[ísařské] M[ilosti] příležitostě přepis Sub Num: 3 pro vyrozumění poníženě posílám.

A tak jakž tíž vyslaní i jiní mě oustně správu dali, že dotčený Illesházy něco málo předtím nežli poručení J[eho] C[ísařské] M[ilosti] mne jest došlo, nějakou smlouvu trhovou, jakoby týž statek hodonský manželce své prodal učiniti měl až sem ja takové smlouvy neviděl, však toho správu mám, žeby i někteří obyvatelé Mark.[rabství] Morav[ského] Pečetí nebo sekryty své k ní tisknouti a ji pečetiti měli.

Dále i toho před J[eho]C[ísařskou]M[ilostí] netajím, že jest pře drže žena manželka Illesházyho ted' nedávno sama od sebe pūhonyku právu zemskému podávala a o nějaký peníze, některý z obyvatelů téhož Mark. Poháněla, k tomu snad směřujíc, jakoby již dědičnou paní statku hodonínského byla, čehož rozuměti jest, že on a týž statek hodonský sobě při zvlastniti a jeho se ujímati míní. Nebo, když nadepsané osoby z strany téhož hodonského statku ode mne nařízení tam do Hodonína před zámek přijely, jsoce zámek zavřen, jich jest do zámku pustiti nechtěla, potomně pak na třetí den ven z zámku na trojím kočím přeč odjela.

Co se pak Illesházyhodotejče, ten že toho času tu přítomen nebyl, ani nikdež postižen bejti nemohl, nýbrž jakž sem od nadepsaných dvou osob od úřadu a obce hodonské ke mně vyslaných i jiných některých porozuměl, že předtím nežli mě psaní J[eho] C[ísařské] M[ilosti] jest dodáno, týž Illesházy na nějakým maličkým lidičků přes Moravu se převésti dáti a za některý den okolo Holejče a uherský Skalice se zdržovati, nočním časem do zámku hodonského přijížděti ano i některý věci snad³¹ z sebou odvésti měl, kdeby pak nyní se přechovával, o tom se věděti nemůže.

³⁰ Pod číslem 12

³¹ Spůsoby#

A jakož ste nejmilostivější císaři mě tolikéž z strany statku jeho pozemského milostivě poručiti ráčili, abych od soudců zemských o to radu vzal, jakyby proces v tom zachován bejtí měl, aby týž statek k rukám J[eho] C[ísařské] M[ilosti] přišel, podle takového milostivého poručení J[eho] C[ísařské] M[ilosti] sem hned stížněnadouce v tom ani dne projíti týž pany soudce k sobě obeslal však od jednoucně, kteří z nich po potřebách svých ven z země jiní pak nedostatkem zdravé se vymlouvajíc, toliko čtyři osoby a já pátá k tomu se najíti dá se jaký pak jich zdání v tom jest to JCM příležitostě zapečetěny poníženíc posílám.

I ačkoli nejmilostivější císaři dotčený statek Jiříkovi Čechočovskému,³² kterýž jeho dobře povědom a prvý nejednou správcem i úředníkem téhož statku bejval za tím k opatrování jest poručen, ale poněvadž manželka Ilešházyho takový statek jakž na hoře dotčeno sobě přivlastniti domnívá.

J[eho] C[ísařské] M[ilosti] poníženě prosím, že mne v tom, kdyby ona Ilešházka³³ zase tam do Hodonína přijela, (bez čehož snad nebude, poněvadž ještě nemálo fraucimoru svého i jiných osob tu jest zanechala) mělaliby do zámku puštěna, tolikéž ta čeládka, kteráž tu pozůstává, zanechána bejtí a jakybych se v té věci dáleji zachovati měl, milostivě spraviti poručiti račte. Příležitostě J[eho] C[ísařské] M[ilosti] připis psaní od dotčeného Jiříka Čechočovského mě učiněného Sub Numero 4. Poníženě posílám. S tím se J[eho] C[ísařské] M[ilosti] s poníženými službami svejmi poddaně poručena činím. Datt na Mezeříči 8. Dne Decembris léta 1603.

³² Jiřík Čechočovský působil do roku 1593 jako hejtman (úředník) panství Hodonín. Po příchodu Illésházyho byl nahrazen uherským úředníkem Janem Leseným.

³³ Kateřina Pálffy z Erdödu.